
УДК 81'373.2

Святослав Вербич (м. Київ)

УКРАЇНСЬКА ОНОМАСТИКА: ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

У статті розглянуто основні етапи розвитку української академічної ономастики, проаналізовано найважливіші проблеми сучасних ономастичних досліджень крізь призму попередніх здобутків українського мовознавства. Особливу увагу приділено багатоглядному підходу до аналізу онімної лексики, наголошено на потребі стимулювання розвитку регіональних ономастичних центрів та активної популяризації регіональних ономастичних досліджень в українських і зарубіжних виданнях.

Ключові слова: ономастика, емпірична база української ономастики, український онімний фонд, періоди становлення української ономастики, онімна лексика крізь призму діахронії, регіональні ономастичні осередки.

Становлення української академічної ономастики починається в післявоєнний період, коли в межах відділу історії мови Інституту мовознавства АН УРСР виокремилася група науковців, яка зосередила свої зусилля на ономастичних студіях. Це К.К. Цілуйко, О.С. Стрижак, А.П. Непокупний, І.М. Желєзняк, А.П. Корепанова, Л.Т. Масенко, В.В. Німчук. У сфері уваги українських ономастів — вивчення складу українського онімікону з погляду його походження, закономірностей розвитку на різних історичних етапах, функціонування в сучасній мові. Саме в цей період розпочато формування емпіричної бази української ономастики — впорядкування онімного матеріалу, зібраного анкетуванням та експедиційним шляхом, по черпнутому з різноманітних історичних карт і джерел. Завдяки такій систематичній роботі зі збирання онімних фактів було сформовано ономастичну картотеку, яка на сьогодні налічує близько мільйона одиниць антропонімів, ойконімів, мікротопонімів, гідронімів. Цінність такої бази незаперечна, адже це підґрунтя не лише для теперішніх, але й для майбутніх ономастичних досліджень. До того ж, якщо в попередні періоди розвитку української академічної ономас-

тики картотеку систематично поповнювано матеріалами, зібраними в регіонах експедиційним шляхом, то сьогодні надходження нового матеріалу досить фрагментарне й нерегулярне. Розглянемо детальніше періоди становлення української ономастики взагалі й академічної зокрема.

Період 60–70-х рр. ХХ ст. вважають найпліднішим для української ономастики. Головну увагу на той час приділяли двом ономастичним підрозділам – топоніміці й антропоніміці. Зауважимо, що розвиток ономастики в Україні взагалі починається з розроблення питань топоніміки [1: 457]. Це було зумовлено розумінням виняткового значення топоніміки для розв'язання багатьох завдань порівняльно-історичного, описового й загального мовознавства, наприклад для виявлення прихованих у топонімах слів, які сьогодні відсутні в мові. Першорядним завданням для топонімістів того часу було зібрати матеріал особисто (польовим методом), простежити його зв'язок із місцевими топографічними реаліями, а крім того, із місцевими діалектами, оскільки лише ґрунтуючись на фактах говірок, на території яких відзначені ті чи ті назви, на зіставленні їх із даними інших говірок і мов, можна досягти більш-менш повного розкриття внутрішньої форми топоніма [2: 53]. Саме такий підхід і зумовив, очевидно, своєрідний «ономастичний вибух» того періоду. За цей час опубліковано низку спеціальних збірників: «Питання ономастики» (К., 1964), «Українська діалектологія та ономастика» (К., 1964), «Територіальні діалекти і власні назви» (К., 1965); окремі монографії: Карпенко Ю.О. «Топонімія гірських районів Чернівецької області. Конспект лекцій» (Чернівці, 1964), його ж «Топонімія Центральних районів Чернівецької області. Конспект лекцій» і «Топонімія східних районів Чернівецької області. Конспект лекцій» (Чернівці, 1965); інші видання: «Тези ІІІ Республіканської ономастичної (гідронімічної) конференції» (К., 1965), «Гідронімічний атлас України (проспект)» (К., 1967). У ці роки активізовано роботу над створенням українського гідронімічного фонду, який згодом увійшов до ономастичної картотеки (сьогодні в Інституті української мови НАН України). У зазначений період українські ономасти активно розробляють і такий важливий аспект топонімічних студій, як картографічний (сьогодні, на жаль, дослідники ним часто нехтують). Опубліковано ойконімні карти Є.М. Посацької-Черняхівської, М.М. Пешак; гідронімні – А.П. Корепанової, І.М. Железняк, О. С. Стрижака, А.П. Непокупного [3: 70]. Цей аспект важливий з огляду на те, що онімні факти необхідно вивчати в часопросторі, оскільки такий підхід унаочнить схему поширення певної топонімічної моделі, зацентрує увагу на її зв'язку з історичним минулим конкретного регіону, адже ономастика загалом і топоніміка зокрема – найважливіше джерело для встановлення етнолінгвальної ситуації минулого. На основі напрацювань попередніх років у 1970–1973 рр. укладено «Словник гідронімів України» (20 тис. назв водойм і 23 тис. гідронімних варіантів), що дозволило українським ономастам перейти до

монографічного вивчення гідронімії України, яке триває й сьогодні. Результатом комплексного підходу до вивчення гідронімікону України (врахування історичних, географічних, мовних чинників виникнення назв водойм) став вихід у світ монографії «Українська гідронімія в міжмовних і міждіалектних зв'язках» (К., 1981). Теоретично-просторовий підхід до опису гідронімікону України застосовують у своїх студіях багато українських ономастів: Ю.О. Карпенко, Є.С. Отін, А.П. Непокупний, А.П. Корепанова, Л.Т. Масенко та ін.

По за увагою дослідників того часу не лишився й інший значний пласт топонімної лексики — ойконіми. У дослідженні українського ойконімікону особливу роль відіграли історичний і топографічний чинники: фіксація назв поселень у багатьох історичних джерелах; зв'язок багатьох ойконімів із місцевими топореаліями (особливості географічного ландшафту тощо). Результатом по-справжньому грандіозної науково-дослідної роботи у сфері української ойконімії стало видання 26-томної «Історії міст і сіл УРСР» (1967–1975 рр.), а пізніше — «Етимологічного словника літописних географічних назв Південної Русі» (К., 1981), де вміщено дослідження багатьох історичних ойконімів України. Ойконімним студіям присвячені праці В.В. Лободи, Ю.О. Карпенка, А.О. Білецького, О.А. Купчинського, К.Й. Галаса, Я.О. Пури, Д.Г. Бучка та ін. Сьогодні у сфері ойконімії особливо активно працює відділ ономастики Інституту української мови НАН України, виконуючи тему «Ойконімія України в історико-етимологічному аспекті».

Проте не всі топонімні класи вдалося охопити тоді фаховими дослідженнями. Так, наприклад, недостатню увагу було приділено питанням ороніміки й мікротопоніміки. Однак цю прогалину активно заповнюють теперішні ономасти, активно досліджуючи оронімікон Карпат і мікротопонімію переважно різних регіонів України (праці М.М. Габорака, статті О.І. Гулик, А.Д. Обручар, Т.І. Поляруш, О.В. Заїнчовської, Н.В. Сокіл та ін.).

Дослідження в галузі антропоніміки того часу активно представлені працями І.М. Железняк, Ю.К. Редька, І.Д. Сухомлина, М.Л. Худаша. Слід згадати й про антропонімічну лексикографію, зокрема про «Словник власних імен людей» Л.Г. Скрипник. На сьогодні маємо оновлене видання цього словника, яке підготували Л.Г. Скрипник і Н.П. Дзятківська (К., 2005). До речі, нинішній період розвитку антропонімічного словникарства значно активніше представлений друкованими виданнями, ніж у попередні роки. Це і праці І. Трійняка («Словник українських імен»: К., 2005), і численні словники прізвищ, які уклали В.О. Горпинич разом із Юлією Борисівною Бабій, Іриною Анатоліївною Корнієнко, Тетяною Валентинівною Тимченко, словники прізвищ Юлії Миколаївни Новикової та Павла Михайловича Стехна, а також відомий широкому загалу «Історико-етимологічний словник прізвищ закарпатських українців» П.П. Чучки (Львів, 2005), «Словник сучасних українських прізвищ» Ю. К. Редька (Львів, 2007) та ін.

Активізація ономастичних досліджень у 60–70-і роки не могла не спонукати українських дослідників до укладання ономастичної бібліографії. Саме на цей період припадає перша спроба створення бібліографічного покажчика з української ономастики (*Корепанова А.П., Симонова К.С.* Матеріали до бібліографії з української радянської ономастики // Повідомлення української ономастичної комісії / Відп. ред. К.К. Цілуйко. — К., 1968. — №5; їхній Додаток до бібліографії з української радянської ономастики // Повідомлення української ономастичної комісії / Відп. ред. К.К. Цілуйко. — К., 1970. — №8. — С. 48–59; *Німчук В.В.* Бібліографія праць К. К. Цілуйка за 1946–1968 рр. // Повідомлення української ономастичної комісії / Відп. ред. К.К. Цілуйко. — К., 1968. — №7. — С. 7–19). У контексті сказаного зауважимо, що сьогодні відділ ономастики Інституту української мови НАН України готує найповнішу українську ономастичну бібліографію (з XIX ст. — початок ономастичних студій — до 2000 р.; робота триває над поповненням бібліографії з української ономастики і після 2000 р.).

Третє місце за активністю дослідження після топоніміки й антропоніміки в 60–70-х рр. займала етніміка. Згадаймо праці *В.П. Петрова* «Скіфи. Мова. Етнос» (К., 1968), «Етногенез слов'ян» (К., 1972), численні статті *О. С. Стрижака*, які згодом лягли в основу його ґрунтовних студій «Етнімія Геродотової Скіфії» (К., 1988) та «Етнімія Птолемеєвої Сарматії» (К., 1991).

Якщо проаналізувати стан ономастичних досліджень 60–70-х, а також 80-х і 90-х рр., то впадає у вічі передусім ґрунтовність і сумлінність, з якими дослідники підходили до вивчення онімного матеріалу. Це було зумовлено, очевидно, як розумінням перспективної стратегії розвитку української ономастики, так і намаганням детально вивчити історію кожної назви в системі споріднених онімів. Саме в цей період утверджується принцип, відповідно до якого без індивідуального підходу до аналізу кожної назви, взятої на широкому тлі аналогічних утворень, без урахування всіх її варіантів, детального аналізу фонетики і словотвірної структури неможливо з'ясувати її походження. Щодо окреслення стратегії ономастичних досліджень, то з-поміж її складників було визначено: а) суцільний опис онімкону в межах України; б) складання українського фрагмента загальнослов'янського ономастичного атласу; в) унормування слов'янської, у тому числі й української, ономастичної термінології. Увагу акцентовано також на систематичному виданні бібліографічних довідників і покажчиків із ономастики, публікації рецензій на поточну ономастичну літературу, підвищенні наукового рівня ономастичних видань [4: 4]. Як бачимо, завдання виявилися настільки масштабними, що актуальні й сьогодні і лишаться такими, мабуть, і на перспективу. Разом із тим українські ономасти, передусім в Академії наук, у 60–80-і рр. розуміли надзвичайну важливість укладання різноманітних топонімних (гідронімів, мікротопонімів, ойконімів, оронімів) і антропонімних словників-

довідників, свідчення чого — поповнення ономастичної картотеки матеріалами як сучасними — записаними від конкретних мовців, так й історичними — вилученими з різних пам'яток. Цьому мала б сприяти і співпраця з вищими навчальними закладами щодо збирання онімного матеріалу під час топонімічних чи діалектологічних експедицій [5: 10]. Зазначені кроки й заходи мали на меті закласти емпіричну базу для тодішніх і майбутніх ономастичних досліджень, а суцільний запис онімного матеріалу в межах областей — забезпечити підґрунтя для видання різних онімних словників і подальших теоретичних узагальнень.

Осмилюючи попередні здобутки української ономастики й аналізуючи етапи її розвитку, закономірно поставити питання про сучасний її стан. З упевненістю можна стверджувати, що в попередні роки було закладено вагому базу для сьогодшніх, передусім академічних, ономастичних досліджень. Це насамперед укомплектована ономастична картотека й чималий ономастичний архів, які, по суті, є життєдайним джерелом для нинішніх студій із української гідронімії, ойконімії, антропонімії, а також ті теоретичні узагальнення, на яких виростають нові покоління українських ономастів.

Нинішня українська академічна ономастика розвиває науково-теоретичне підґрунтя, закладене в попередні роки, вдосконалюючи методикау опису й дослідження онімного матеріалу. Фактично ядром української академічної ономастики є відділ ономастики Інституту української мови НАН України, у якому й зосереджена відповідно основна емпірична й теоретична база українського назвознавства. Проте це ядро не може повноцінно функціонувати без нормальної діяльності регіональних ономастичних центрів, які повинні виконувати функцію своєрідних кровоносних судин єдиного ономастичного організму. На сьогодні активно функціонують Дніпропетровський, Донецький, Івано-Франківський, Кіровоградський, Луцький, Львівський, Одеський, Тернопільський, Ужгородський, Хмельницький і Чернівецький ономастичні осередки. Кожен із них спеціалізується на певній ономастичній проблематиці. Проте для перспектив розвитку української ономастики загалом найважливіше значення має так звана фондова ономастика, яка охоплює ті класи онімів, що безпосередньо пов'язані з історичною (передусім) лексичною спадщиною народу. Це насамперед гідроніми, ойконіми, антропоніми, етніоніми. Перші два класи тісно пов'язані з місцевими особливостями географічного ландшафту, говіркою тощо. Саме таку їхню специфіку можливо зафіксувати лише на місці. З цього приводу зростає особлива роль регіональних ономастичних осередків. І головне завдання академічного відділу — налагодити з ними необхідну конструктивну співпрацю, що виллється з часом у створення всеукраїнського онімного фонду — головної емпіричної бази вітчизняної ономастики. Сьогодні, на жаль, такої співпраці повною мірою не налагоджено. Очевидно, це зумовлено відсутністю ефективного координатора такої співпраці. У 60–80-і

роки його роль досить успішно виконувала Українська ономастична комісія, яка в наступні періоди (з різних причин) поступово втрачала свої позиції. Відповідно центр ваги перемістився на відділ ономастики Інституту української мови, який, проте, не може виконувати повноцінно такої функції, оскільки перед ним поставлені передусім науково-дослідницькі завдання. Можливо, ситуація поліпшиться з відновленням діяльності Української ономастичної комісії, яка й зосередить свою роботу на координуванні ономастичної співпраці академічного центру й ономастичних осередків.

У контексті сказаного дуже важливою на сьогодні проблемою є опис і аналіз емпіричних фактів і даних спостережень на належному науковому рівні, оскільки неодноразово в колі самих ономастів та інших лінгвістів звучать заклики до посилення науково-теоретичного рівня досліджень з усіх основних розділів ономастики з огляду на певне зниження фаховості ономастичних робіт. Це питання багатогранне, тому його слід охарактеризувати детальніше. Особливу увагу, на нашу думку, тут слід приділити діяхронному аспекту ономастичних студій. Як відомо, одним із найефективніших підходів до вивчення власних назв є етимологічний, який дає змогу дослідити всі рівні структури (фонетичної, морфологічної, словотвірної) оніма, а також відновити його базову (доонімну) семантику, визначити ймовірний час постановки конкретної назви, з'ясувати її етнічну належність за тими мовними законами, які в ній (назві) відбиті. Варто пам'ятати, що якоїсь особливої ономастичної етимології немає. Оскільки той чи той онім утворений здебільшого на основі певної загальної назви, то відповідно його походження з'ясовуємо в межах загальної етимології [6: 78]. Отже, процес етимологізування власних назв ґрунтується на таких основних принципах: 1) визначення словотвірної моделі (типу) назви; 2) з'ясування твірних апелятивів; 3) виявлення семантичної мотивації оніма, у зв'язку з чим часто виникає потреба етимологізування самого апелятива. Таким чином, інтерпретація власної назви має ґрунтуватися передусім на традиції порівняльно-історичного мовознавства, а також враховувати й досягнення теорії мовних контактів, оскільки складно назвати онімікон, який би сформувався в моноетнічному середовищі. Саме другий чинник вимагає досить прискіпливої уваги дослідників, бо потребує детального вивчення мовної історії регіону, у якому формувалася та чи та назва. При цьому неможливо обійтися без зіставлення конкретного оніма з формально подібними. Щоб таке зіставлення не виявилось суто зовнішнім (випадковим, коли порівнюють генетично неспоріднені форми, що виникли внаслідок еволюції цих лексем), воно має ґрунтуватися на системі фонетичних відповідників, установлених порівняльно-історичним мовознавством. На жаль, у колі ономастів та інших лінгвістів, які цікавляться етимологією онімів, не завжди дотримуються цього принципу, що й відбивається відповідно на науковості висновків таких досліджень. Крім того,

онімікон певного регіону обов'язково зазнає впливу не лише мовних (спричинених самою природою назви та її твірної основи), але й позамовних чинників (історичних, соціальних природничих та ін.). Недостатня увага до історичних та географічних умов, у яких відбувалося становлення певної назви, призводить до необґрунтованої або й зовсім неправильної етимології. Це означає, що етимолого-ономастичні дослідження повинні бути комплексними, тобто спиратися як на мовні факти, так і на дані матеріальної культури й історичних джерел, а в разі топонімної лексики — і на топографічну характеристику місцевості, де локалізовано ту чи ту назву. Такий підхід уможливить уникнення крайніх позицій в етимологізації онімного матеріалу — назва тільки слов'янська або назва лише неслов'янська при допустимості прямо протилежних версій, оскільки в багатьох випадках дослідники до уваги беруть лише сучасний стан онімів, незважаючи на їхню мовну історію.

Таким чином, перспективи розвитку діахронійних досліджень онімної лексики залежать від того, наскільки послідовно в них буде реалізовано принципи системності й історизму в підході до тлумачення онімного матеріалу [7: 287-288].

Сьогодні академічна ономастика свою основну увагу зосереджує якраз на дослідженні українського онімікону в його діахронії, тому висловлені вище міркування, гадаємо, актуальні для її подальшого розвитку. Важливо відзначити, що в колі науковців, які працюють у відділі ономастики Інституту української мови НАН України, є розуміння того, що для з'ясування етимона певної назви її не слід пояснювати ізольовано, а в системі етимологічно споріднених назв, тобто за допомогою так званого гніздового методу, обґрунтованого в класичних етимологічних працях. Проте ономастика — це багатоаспектна наука, тобто вона досліджує назви не лише в їхньому історичному ракурсі, і якщо ономастичні дослідження спрямувати лише в цьому напрямі, це значить звузити дослідницькі можливості ономастики. Щоб цього не сталося, сьогодні й на перспективу для ономастики загалом й академічної зокрема потрібно, на нашу думку, крім етимологічного аспекту вивчення власних назв, розвивати й інші напрями, наприклад функціональний, що пов'язаний безпосередньо з ономастичною практикою — правопис власних назв, творення відтопонімних похідних тощо. Крім того, для перспектив академічної ономастики важливо: 1) стимулювати розвиток регіональних ономастичних центрів, які надаватимуть допомогу в поповненні академічної ономастичної картотеки через організацію експедицій із метою збирання онімного матеріалу, а також консультуватимуть місцеві органи влади з найрізноманітніших питань функціонування онімної лексики; 2) активніше популяризувати результати своїх досліджень на сторінках як всеукраїнських (центральної та місцевих), так і закордонних видань. Це дасть можливість відмежувати наукові онімні етимології від низки псевдонаукових тлумачень, які останнім часом непоодинокі в українському ономастичному просторі.

1. Карпенко Ю.О. Ономастика // Українська мова. Енциклопедія, вид. 3-є, зі змін. і доп. — К., 2007. — С. 457.
2. Німчук В.В. Про необхідність вивчення топоніміки у зв'язку з народними говорами // Питання топоніміки та ономастики: Матеріали I Республ. наради з питань топоніміки та ономастики / Відп. ред. К.К. Цілуйко. — К., 1962. — С. 45–53.
3. Стрижак О.С. За ґрунтовність топонімічних досліджень // Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР. — К., 1963. — №3. — С. 79–82.
4. Цілуйко К.К. Перспективи дальшого розвитку української ономастики // Повідомлення української ономастичної комісії / Відп. ред. К.К. Цілуйко. — К., 1967. — Вип. 3. — С. 3–12.
5. Кушевич Л.С., Стрижак О.С. Ономастика на Україні після V Міжнародного з'їзду славістів // Повідомлення української ономастичної комісії / Відп. ред. К.К. Цілуйко. — К., 1966. — Вип. 1. — С. 5–12.
6. Теория и методика ономастических исследований / Отв. ред. А.П. Непокупный. — М., 1986. — 256 с.
7. Кукун А.Н. Современная топонимика: достижения, поиски, перспективы / Modern toponomastics: achievements, problems, perspectives // Ювілейний збірник на честь 70-річчя від дня народження проф. Петра Лизанця. — Ужгород, 2000. — С. 284–289.

Svyatoslav Verbych (Kyiv)

UKRAINIAN ONOMATOLOGY: PERSPECTIVES OF DEVELOPMENT

In the article there main stages of the development of Ukrainian academic onomatology are analyzed and the thematic and problems of the contemporary onomatological studies through the prism of previous achievements of the Ukrainian linguistic are comprehend. The author paid special attention on the multiaspectic approach to the onomastical lexica analysis. The author emphasized on the need of the regional onomatological centres development stimulating and the active popularization of regional onomatological studies both in the Ukrainian and foreign printings.

Key words: onomastics, empiric base of Ukrainian onomastics, Ukrainian onomastical fond, periods of Ukrainian onomastics development, development diachronic facet, regional onomatological centres.

Мовна мозаїка

КАСТИНГ ЧИ ВСЕ-ТАКИ ОГЛЯД-ВІДБІР?

На українському телебаченні один видовищний проект змінює інший. Учасників цих проектів відбирають як з-поміж професіоналів, так і аматорів. Але огляд-відбір талантів тепер полюбляють називати чужомовним словом, яке нерідко вимовляють, а то й пишуть неправильно, а саме: **кастинг**. Відповідно до правила “дев'ятки” в цьому чужомовному слові після **т** потрібно вживати **и**.

Отож побажаємо перемоги рідному і зрозумілому всім слову **огляд-відбір** над значеннево непрозорим запозиченням **кастинг**.

Катерина Городенська (м. Київ)